

Karolinen Måns Toman

År 1700 inleds ett krig som för evigt kommer att förändra maktbalansen i Europa. Det kallas *Det stora nordiska kriget* och kommer att hålla på i 21 år. När kriget är över har Sverige förlorat sin stormaktsställning i norra Europa liksom de svenska besittningarna Estland, Ingermanland och Livland på andra sidan Östersjön. Många är inblandade i kriget bland annat Ryssland, Storbritannien, Holland, Polen, flera tyska regioner och Danmark-Norge som är i union vid tiden.

Kriget kräver många svenska soldaters liv, bland annat resulterar det förkrossande nederlaget i Poltava i sjutusen döda och sårade svenskar. Vissa regementen är mer eller mindre utraderade. I sitt läger i Otjakov 11 juli 1709 skriver den svenske kungen Karl XII: "Cavalleriet har fuller också tämmeligen lidit, dock som man just intet kan vetta afgången, så vore dok väl, att alla rusthållare höllo sigh färdige till hel ny recruterings, särdeles Osgjöta Cavalleriet, som helt och hållet å nyo måste Recruterat."

Vad vi kan förstå är de flesta av de 600 ryttarna i Östgöta kavalleriregemente antingen döda eller tillfångatagna. Armén behöver fylla på leden och i de socknar som ingår i regementet börjar rusthållarna att söka nya

Karoliner till häst klädda precis som Måns Toman (Georg Walter Rössner, 1954).

rekryter. En som tar värvning är Måns Nilsson som är 21 år fyllda. Måns tilldelas ett soldattorp i Tovebo, eller Tobo som det kommer att kallas, beläget i Nykil två kilometer söder om Linköping. Hans soldatnamn blir med inspiration från platsen Måns Toman.

Måns är *karolin*. Detta är benämningen på de soldater som strider under kungarna Karl XI och Karl XII. De

utmärker sig särskilt med de blå rockarna med gult foder. Under den blå uniformen bärs en vit linneskjorta, en skinnväst och skinnbyxor. I ryttarmunderingen ingår också en blå slängkappa och en halsduk. På huvudet sitter en svar trekantig hatt och på fötterna läderstövlar med sporrar. Till beväpning har Måns en värja, en karbin och två flintlåspistoler nedstuckna i hölster framför sadeln.

Måns förtrogne vän är en åtta år gammal röd häst med några vita hår i pannan. De karolinska hästarna har mycket god kondition och oftast är de relativt små och kraftiga. Måns sköter om sin häst två gånger per dag. Hästen vänjs också vid höga smällar, vajande fanor, eld, trumpet och trummor.

Måns slängs direkt in i hetluften. Den danske kungen Fredrik IV har länge planerat ett krig mot

Karolinsk ryttarvärja.

Standar som användes av Östgöta kompani.

Sverige. Efter den svenska förlusten i Poltava tar Danmark tillfället i akt och förklarar krig mot svenskarna. En dansk invasionsarmé landstiger i Helsingborg under hösten 1709 med målet att återta Skåne.

Danskarna börjar med att i november inta Helsingborg utan strider, då den svenska garnisonen övergett staden. Den danska offensiven fortsätter sedan och de erövrar nästan hela centrala Skåne utom Malmö och Landskrona. Men svenska militärer är på väg norrifrån till undsättning.

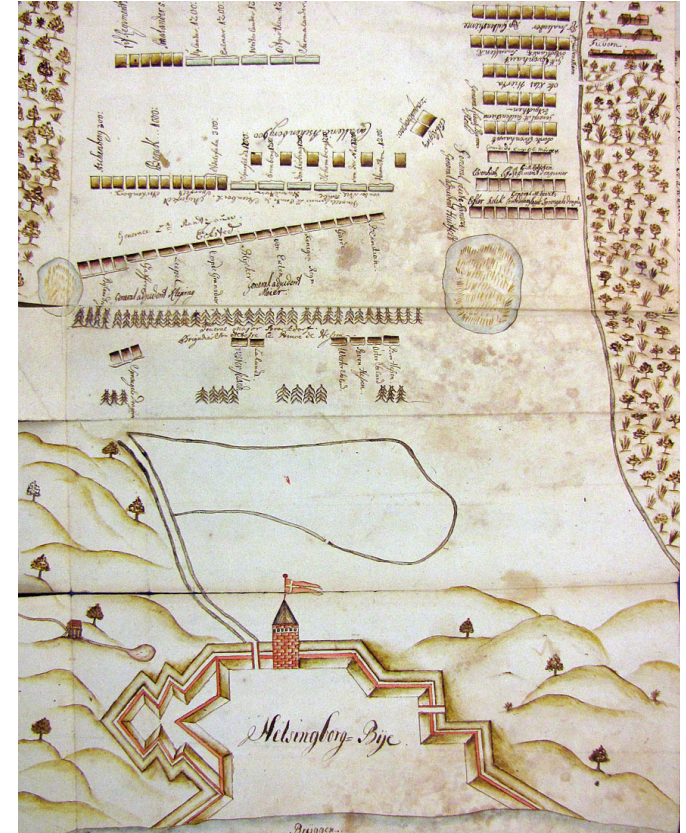
Så även Måns och Östgöta regemente. Totalt förfogar general Magnus Stenbock över 16 000 man – avsevärt fler än den danska styrkan. När männen tågar in i Skåne retirerar de danska trupperna till Helsingborg, där det avgörande slaget står 10 mars 1710.

Måns kompani omfattar 125 hästar, vilka ställs upp i pilformation i tre tätt slutna led. I mitten längst fram rider kornetten med standaret, vilket utgör den allmänna rättningspunkten. Anfallet utförs i *chock*. Detta innebär att Måns och hans medryttare rider rakt mot fienden med dragen värja, för att sedan använda pistolerna. Genom att skapa denna form av plog kan de med kraft och snabbhet ta initiativet. Taktiken är mycket framgångsrik.

Slaget blir ett svidande nederlag för den danska armén. Av de 13 000 danskar som deltar i slaget stupar 1 500 man och 3 500 såras. Dessutom tas 2 600 man till fånga. De danska soldater som klarat livhanken flyr tillbaka till Själland för att aldrig mer återvända. Detta blir Danmarks sista seriösa försök att återta Skåne och dess ställning som svenskt landskap befasts. På så sätt betraktas slaget vid Helsingborg som en nyckelhändelse i nordisk historia – om vi inte hade vunnit hade skåningarna mycket möjligt varit danskar i dag.

Östgöta regementes latinska valspråk är *Nulli Secundus* – "Ingens tvåa" – vilket är passande för en segrare. Således börjar Måns Toman militära karriär bra, men detta ska bli den enda segern för Östgöta regemente under de kommande 80 åren.

När Måns Toman kommer hem från striderna hamnar han i hetluften även på ett annat sätt. Iklädd sin stiliga uniform möts han sannolikt som en hjälte i sin

Truppernas placering vid slaget vid Helsingborg. Danskarna nedan, svenskarna ovan. Måns Toman och hans regemente befinner sig i mellersta gruppen till höger.

hemsocken. Han har segrat, Sverige har räddat Skåne. En som kastar lystna blickar efter honom är Beata Järner. Hon är förvisson gift sedan åtta år, men hennes make, serganten Jonas Löving, sitter sedan slaget i Pol-

tava 1709 i rysk fångenskap. Måns och Beata har en rendez-vous midsommaren 1711. Om de träffas fler gånger vet vi inte, men i vilket fall blir hon gravid.

Måns instäms till vintertinget i Valkebo häradsrätt i februari nästföljande år för "enkelt hor", vilket är benämningen på denna förseelse eftersom Måns själv är ogift. Ingen av dem har råd att betala böter. Beata anhåller om uppskov i ärendet då hennes mor, adelsdamen Maria Drakensköld i Västerås, har skrivit ett brev till svenska generalen Kreutz i Ryssland för att höra om hennes man är vid liv eller ej. Det visar sig att han är vid liv, men han blir inte frisläppt förrän 1722 – efter 13 år i ryskt fängelse.

1712 bär det av mot Pommern för Måns då Östgöta regemente överförs dit. Soldaterna tjänstgör där i tre år innan de fångas i samband med Stralsunds kapitulaton. Chefen för regementet, överste Carl Gustaf Wolfradt, stupar i striden vid Strelow i november 1715. Måns Toman klarar dock livhanken och på något vis lyckas han också ta sig tillbaka till Sverige.

1718 är det dags för Måns att svinga sig upp på hästryggen igen. Han deltar i kung Karl XII:s andra norska fälttåg. Det första försöket att invadera Norge två år tidigare misslyckades och det ska gå lika illa denna gång. Kungen själv leder huvudstyrkan i söder och i november belägras fästningen Fredriksten. Den kallas för "Norges nyckel", då den anses vara en strate-

gisk viktig knutpunkt. Den som behärskar Fredriksten kan kontrollera det visserligen primitiva men viktiga norska vägnätet. Utan det kommer de danska trupperna vara avskurna från övriga Danmark och man tror att de då snart skulle ge upp. Måns Tomans regemente är inkvarterat i Rakkestad som ligger ett par mil längre norrut.

Fästningen Fredriksten visar sig vara svårintaglig. Trupperna som försvarar den är väl förskansade med förråd av både mat och vapen. Den svenska belägringen fortskrider dock och en svensk seger är inte helt utom räckhåll. Kungen är mån om att arbetet med skyttegravarna håller högt tempo och besiktar dem själv. Men när han häver sig upp över kanten blir han skjuten med en kula i huvudet – han dör direkt. Fältt-

Karl XII:s likfärd (oljemålning av Gustaf Cederström).

åget avbryts och armén marscherar tillbaka till Sverige.

Väl hemma igen gifter sig Måns med den 13 år yngre pigan Maria Månsdotter. De får fem barn de kommande åren. Måns har turen att under sin resterande krigstjänstgöring leva i fredstid. Knappt 50 år gammal, 8 september 1737, avskedas Måns Toman från armén. "Karlen bräckelig och blesseurer" kan man läsa i generalmönsterrullorna samt "kan intet handtwärck". De många åren inom militären har satt sina spår kan man ana. Måns lever tills han är nästan 80 år, och hans hustru blir lika gammal.

En av deras söner, Hans Månsson, blir bonde i Ulrika socken i Östergötland. Han är anfader till bland annat komikern Tage Danielsson.

